
MEGTART A SZÓ

HASZNOSÍTHATÓ ISMERETEK
A KÁRPÁTALJAI MAGYAR
NYELVHASZNÁLATRÓL

SZERKESZTETTE: CSERNICKÓ ISTVÁN



Milyen kérdésekre kereshet választ az Olvasó ebben a kötetben

- kik és hányan beszélik a magyar nyelvet Kárpátalján?
- milyen kilátásai vannak a régió magyar közösségének a demográfiai mutatók alapján?
- miért beszél több nyelven is a kárpátaljai magyarok többsége?
- van-e valamilyen rendszer, logika abban, hogy hol, mikor, kivel milyen nyelven beszélünk?
- mi az a kétnyelvűség és milyen típusai vannak?
- milyen társadalmi következményei lehetnek a kétnyelvű nyelvi helyzetnek?
- miért kiegyensúlyozatlan a nyelvtudásunk?
- hogyan válhat valaki kétnyelvűvé a családban és az iskolában?
- milyen kortól lehet/érdemes nyelve(ke)t tanulni?
- miért ajánlják a nyelvészek és a pszichológusok az anyanyelven való oktatást?
- miért nem ajánlják a nyelvészek és a pszichológusok a többségi nyelven való tanulást?
- miért használnak a kárpátaljai magyarok ukrán/orosz eredetű szavakat a magyar beszédükben?
- mi az oka annak, hogy időnként egyazon beszélgetésen belül átváltunk egyik nyelvről a másikra?
- mit tartanak szokatlannak a kárpátaljaiak nyelvhasználatában a magyarországiak és miért?
- milyen törvények, rendeletek és hogyan szabályozzák Ukrajnában a nyelvek használatát?

MEGTART A SZÓ

MEGTART A SZÓ

Hasznosítható ismeretek
a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról

Szerkesztette: Csernicskó István

MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság
Hodinka Antal Intézet

Budapest – Beregszász, 2010

MEGTART A SZÓ

Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról

Írta:

Beregszászi Anikó
Csernicskó István
Hires-László Kornélia
Karmacs Zoltán
Márku Anita
Molnár D. István
Molnár József

Szerkesztette:

Csernicskó István

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Hodinka Antal Intézetében, az MTA HTMTÖ támogatásával.

A kötetben szereplő illusztrációkat válogatta, szerkesztette, a fotókat készítette:
*Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Gönczy Sándor, Karmacs Zoltán, Makó András,
Márku Anita, Molnár József és Molnár D. István.*
Tipográfia: Fábián Zoltán

A kiadványban szereplő keretes írások nagy része átvett anyag. Ezeknél mindig feltüntettük a forrást.
Ha sem a forrás, sem a szerző nincs jelölve a keretes írásban, a szöveg a szerzők munkája.

A „felélesztett” ír nyelv című írást Bányi Szilvia készítette.
A Hozzáadó kétnyelvűség Európában: Finnország példája című keretes rész szerzője Ferenc Viktória.
A nyelvválasztást befolyásoló egyéb tényezők Molnár Anita írása.

A kötet kiadását támogatta a:



© A szerzők
© MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság és Hodinka Antal Intézet

ISBN 978-963-508-582-8

TARTALOM

Előszó (Csernicskó István)	7
A kisebbségi nyelvek megtartásának alapvető feltételei (Csernicskó István)	9
AKIK A MAGYAR NYELVET FENNTARTJÁK: MAGYAROK ÉS MAGYAR ANYANYELVŰEK KÁRPÁTALJÁN	13
A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai	15
A kárpátaljai magyarság lélekszáma és területi elhelyezkedése (Molnár József és Molnár D. István)	15
Anyanyelvi összetétel (Molnár József és Molnár D. István)	23
Korszerkezet, nemi összetétel (Molnár József és Molnár D. István)	25
Népszaporulat, migráció (Molnár József és Molnár D. István)	26
Közüoktatás, iskolázottság (Molnár József és Molnár D. István)	27
Vallási összetétel (Molnár József és Molnár D. István)	29
Előretékités (Molnár József és Molnár D. István)	30
A KÉTNyelvűség és a magyar nyelv használhatósága	33
Nyelvhasználati helyzetek és színterek	35
Mi a kétnyelvűség? (Csernicskó István)	35
Nyelvválasztás: a nyelvek közötti „munkamegosztás” (Beregszászi Anikó, Csernicskó István)	42
A kétnyelvűség lehetséges következményeiről és típusairól (Csernicskó István)	49
Hogyan válhat valaki kétnyelvűvé?	54
A kétnyelvűség típusai a nyelvésajátítás ideje és indítéka szerint (Csernicskó István)	54
A kétnyelvűség kialakulása a családban, avagy: mikortól lehet/érdemes elkezdni a második nyelv intézményes tanítását/tanulását? (Beregszászi Anikó, Csernicskó István és Karmácsi Zoltán)	56
Tannyelv választási útmutató szülőknek és pedagógusoknak (Csernicskó István)	62
Miben segíthetnek a tudományos ismeretek a kisebbségi szülőknek, amikor tannyelvet (oktatási nyelvet) választ gyerekének? (Csernicskó István)	62
Mit mérlegeljen a szülő, amikor az oktatás nyelvéről dönt? (Csernicskó István)	69
Milyen szintű nyelvtudás várható el a kisebbségeiktől? (Csernicskó István)	72
A KÉTNyelvűség hatása a kárpátaljai magyar nyelvhasználatra	77
A nyelvek érintkezése (Csernicskó István)	79
Hatások a szókészletben és a nyelvi rendszerben	81
A szókölcsönzés (Csernicskó István, Hires-László Kornélia és Márku Anita)	82
A nyelv érintkezések hatása a nyelvi rendszerben (Beregszászi Anikó és Csernicskó István)	93
A nyelvek egymásra hatása a kommunikatív kompetenciában (Csernicskó István)	98
A kódváltás: váltogatás a nyelvek között (Beregszászi Anikó, Csernicskó István és Márku Anita)	98
A névhasználati és megszólítási szokások (Beregszászi Anikó és Csernicskó István)	103
Egyéb kétnyelvűségi hatások (Csernicskó István)	107

JOGOK ÉS LEHETŐSÉGEK AZ ANYANYELV HASZNÁLATÁRA	111
A nyelvhasználat jogi háttere	113
Ügyfelek és hivatalnokok (Csernicskó István)	113
Az Alkotmány és a törvények (Csernicskó István)	116
Az Ukrajna által aláírt nemzetközi dokumentumok (Csernicskó István)	125
Elnöki, kormány- és miniszteri rendeletek (Csernicskó István)	129
A nyelvi jogokról, összefoglalóan (Csernicskó István)	130
AZ ANYAYNELV FENNTARTÁSÁNAK SZÁNDÉKA.....	137
Kétnyelvű környezet és nemzeti azonosságtudat (Csernicskó István)	139
Ajánlott irodalom (Csernicskó István)	147

	Államnyelvként kötelezően oktatott nyelv	Kötelezően oktatott regionális hivatalos nyelv	Idegen nyelvként oktatott nyelvek
Osztrák-Magyar Monarchia (1918-ig)	magyar	–	latin, német
Csehszlovákia (1939-ig)	„csehszlovák”	ruszin	latin
Kárpát-Ukrajna (1938. november 3. – 1939. március 15.)	ukrán	–	latin
Magyar Királyság (1938/39–1944)	magyar	ruszin	latin
Szovjetunió (1945–1991)	orosz	–	angol, német vagy francia
Ukrajna (1991-től)	ukrán	–	angol, német vagy francia

A mai Kárpátalja területén kötelezően oktatott nyelvek a 20. század folyamán

A 20. század folyamán a régióban összesen hat alkalommal változott meg az államnyelv, s ennek megfelelően módosult az is, hogy mely nyelvet oktatták kötelezően a vidék összes iskolájában ebben a funkcióban. A kötelezőként oktatott államnyelv szerepében a magyar, a „csehszlovák”, az orosz és az ukrán nyelv is előfordult. Ám (a Kárpát-Ukrán állam rövid fennállásától eltekintve) csak a független Ukrajna 1991-es létrejötte után esik egybe ez a nyelv a régió többségi lakosságának nyelvével. Ennek következtében az államnyelv elsajátítására a régióban élő legtöbb kisebbségi számára csak intézményes keretek között, az oktatás révén volt lehetőség. Természetes módon, környezeti nyelvként csak kevesen tanulhatták meg az épp aktuális államnyelvet. A régió többségi lakosságának nyelvét (az ukránt/ruszt) csak a Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Királyság fennhatósága alatt volt kötelező tanulni a vidék teljes lakossága számára. A 20. század első felében még általánosan oktatott latin a század második felére kikerült az alap- és középfokú oktatás rendszeréből, s ma már a legtöbb szakon a felsőoktatásban sem kötelező tárgy. Európa egykori közvetítő nyelve (lingua francája) a 21. század elejére átadta a helyét és szerepét egy új nyelvnek: az angolnak.

A nyelvoktatás röviden ismertetett helyzete következményeként nem lepődhetünk meg azon, hogy ma Kárpátalján nincs igazi közös nyelv: egyetlen olyan nyelv sincs, melyet – kortól, iskolázottságtól, lakóhelytől és nemzetiségtől függetlenül – mindenki ismerne a régióban. A kárpátaljaiak nyelvtudása (vagy inkább: nem tudása) elsősorban nem oktatá-

si, nyelvpedagógiai vagy módszertani kérdés, hanem sokkal inkább nyelvpolitikai.

Ám az említett szláv nyelvek normatív (irodalmi) változatát csak kevesen ismerik igazán, és még kevesebben használják (legalábbis a szóbeli kommunikációban). S bár a Kárpátalján élő nem szláv anyanyelvű magyarok, románok, németek és romák többsége kommunikációképes valamely szláv nyelven (vagy nyelvváltozaton), nyelvi szempontból hátrányos helyzetben vannak a szláv nyelvet/nyelvváltozatot anyanyelvként beszélőkhöz mérten a hivatalokban, a továbbtanulásban vagy a munkaerőpiacon. Ilyen körülmények között a kultúrák közötti párbeszéd csak részlegesen valósulhat meg, és a többnyelvűségnek is csak az aszimmetrikus változata jellemző Kárpátalján: egyesek több nyelven is rendelkeznek valamilyen szintű kompetenciával, mások viszont csak anyanyelvükön.

Nyelvválasztás: a nyelvek közötti „munkamegosztás”

A kétnyelvű közösségek esetében közös jellemző, hogy tagjainak nem egy, hanem több nyelv áll rendelkezésére. A kárpátaljai magyarok esetében ez azt jelenti, hogy a mindennapi kommunikációs helyzetekben elvileg három nyelv (a magyar, az ukrán és az orosz) és azok változatai közül választhatnak. Vannak helyzetek, amikor a magyart, máskor az ukrán vagy az orosz nyelvet használják, és előfordulnak olyan szituációk is, amikor vegyesen használják a magyar és a többségi nyelve(ke)t.

Sándor Klára megállapítása szerint „a kétnyelvű beszélők egy-egy szituációban nemcsak anyanyelvük különböző változatai közül választhatnak, hanem anyanyelvük és egy másik nyelv között is. Kommunikatív kompetenciájuk így nemcsak arra terjed ki, hogy egy adott beszédhelyzetben anyanyelvük melyik változatát kell használniuk, hanem arra is, hogy egy adott beszédhelyzetben melyik nyelvüket kell/lehet/érdemes használniuk”. Sándor Klára: Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. In: Sándor Klára szerk., *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, 83–110. Szeged: JGYF Kiadó, 2001. 98. old.

Ám ez nem azt jelenti, hogy mindenki kénye, kedve vagy hangulata szerint válogathat az általa

ismert nyelvek között. Ha ugyanis így lenne, azaz ha nem volnának annak viszonylag pontos szabályai, hogy hol, milyen körülmények között melyik nyelv használata az előírt, ajánlott vagy megszokott, akkor valószínűleg nem is alakulna ki kétnyelvűség: hiszen mindenki csak a saját anyanyelvét használná minden szituációban. De ez nem így van. A látszólagos rendetlenségben jól meghatározható szabályszerűségek vannak.

A két- vagy többnyelvű emberek úgynevezett nyelvi repertoárja (az a választék, amelyről kiválaszthatjuk, hogy az adott szituációban melyik nyelven szólalunk meg) nem véletlenül tartalmaz egynél több nyelvet: a nyelveket azért sajátítjuk el, mert használni akarjuk (vagy használnunk kell) őket. A kisebbségi közösségek esetében a nyelvek közötti „munkamegosztás” leggyakoribb típusa az, amikor az anyanyelv (a kisebbségi nyelv) a családi életben, a magánéletben, az egyházhoz kapcsolódó nyelvhasználati színtereken és a kisebbségi kultúra területén használatos, a többségi nyelv vagy nyelvek pedig a nyilvánosság előtt: a hivatalokban, a munkahelyen, az állam által fenntartott és működtetett intézményekben (egészségügy,

rendőrség, igazságszolgáltatás, bank stb.) dominálnak. Azaz a kisebbségi és a többségi nyelv más-más funkciót tölt be a közösség életében.

Ez a fajta funkcionális elkülönülés alapvetően a kárpátjai magyar közösségekben is érvényes. A családi nyelvhasználatban a magyar nyelv dominanciája figyelhető meg, és ez az egész magánszférára jellemző, bár a szomszédokkal, barátokkal való érintkezésben, az újságolvasásban és a rádió- és televízió-műsorok hallgatásában, ill. nézésében már jelentős szerepet kap az ukrán és az orosz nyelv is. A közéleti színtereken a három nyelv használati aránya csaknem kiegyenlítődik. A hivatalos szférában a legkisebb a magyar nyelv előfordulási aránya.

Egy-egy közösség nyelvhasználati, nyelv-választási szokásai általában megragadhatók a tipikus helyzetekben uralkodó szokások, írott és íratlan szabályok felderítésével, ezért a kisebbségi közösségek nyelvi helyzetének leírásában megkerülhetetlen a nyelvhasználati színterek áttekintése. A nyelvhasználati színtér „a tipikus résztvevők, tipikus témák, az ezekhez kötődő tipikus helyszínek alapján próbálja modellálni egy beszélőközösség nyelv-választási normáit”, vagyis tulajdonképpen nem más, mint „a beszédhelyzettípusokat megragadó hasznos elvonatkoztatás” (Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999. 93. és 97. old.). A nyelv-választási szabályok úgy írhatók le, hogy megválaszoljuk egy amerikai kutató, Joshua Fishman által feltett kérdés-sort: *ki beszél, milyen nyelvet, kivel és mikor?* A nyelv-választás színterek szerinti elrendezésének felmérése értékes információkat szolgáltathat egy-egy nyelv funkcióiról, státusáról, a kétnyelvűségi szituációban lényeges mennyiségi és minőségi eloszlásáról egyaránt.

A színterek ilyen rendezéséből is kitűnik, hogy a magyar nyelv elsősorban a magánéletben uralkodó, a többségi nyelv(ek) pedig elsősorban az államhoz, a hivatalokhoz erősen kötődő színtereken használatos(ak). Vegyes a nyelvhasználat azokon a színtereken, amelyek kívül esnek a szorosan vett magánéleten és azokon a nyilvános színtereken, ahol nem szabályozzák hivatalos rendelkezések, hogy mely nyelv használható az adott helyzetben; ezért ilyen helyzetben az éppen aktuális szituáció a meghatározó a nyelv-választásban. Például a magyar bolti eladó és magyar ügyfél nyilván a magyar nyelvet választja egymással társalogni, de a magyar beteg hiába szeretne magyarul beszélni orvosával, ha az nem érti a nyelvet.

Azt a tudást, hogy milyen helyzetben mely nyelvet választhatjuk, nem olyan szabályok irányítják, amelyek könyvből megtanulhatók. Mint ahogyan nem kézikönyvből sajátítottuk el azt a tudásunkat sem, hogy milyen alkalomhoz hogyan illik öltöznünk, azt is az adott közösségben élve, mindennapi tapasztalataink alapján tanuljuk meg, hogy hol és kivel lehet, s milyen körülmények között és kivel nem lehet magyarul beszélni. Ezt igazolja az alábbi két idézet is, melyek kárpátjai magyarokkal készített interjúkból származnak:

(1) TM: – Az itt élő magyarok milyen nyelven beszélnek inkább? Magyarul, vagy ukránul, vagy oroszul?

AK: – Magyarul.

TM: – Magyarul. Azt használják?

AK: – Mikor hol, ahogy kell, úgy beszélnek. Van úgy, hogy beszélnek magyarul is. Hogy ha kell valahova menni, beszélni kell ukránul, mert nem értik.

(2) TM: – Rászóltak-e már, hogy ne beszéljen magyarul?

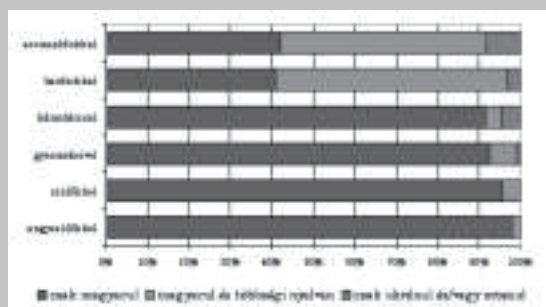
AK: – Én mindig tudom, hogy mikor beszélhetek magyarul. Nem is mondta senki, hogy ne beszéljek magyarul.

TM = terepmunkás, kutató; AK = adatközlő.

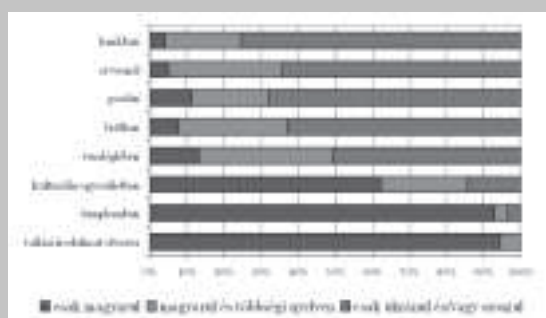
Az egyházhoz és a családhoz kötődő színtereken a legmagasabb a magyar nyelvet használók aránya. Ebből azonban nem szabad olyan következtetést levonnunk, hogy minden olyan családban, ahol magyarok is vannak, magyarul beszélnek. A többség természetesen csak magyarul beszél szereteteivel, de olyan családok is vannak, ahol nem kizárólag magyarul vagy pedig nem csak a többségi nyelven beszélnek.

Sok minden befolyásolja azt, hogy ki melyik nyelvet használja egy-egy szituációban. Nyilvánvaló például, hogy egy olyan faluban, ahol a lakosság túlnyomó többségét a magyarok alkotják, nagyobb eséllyel lehet magyarul ügyeket intézni a polgármesteri hivatalban, mint egy városban. Természetesen az is nagyban befolyásolja egy konkrét szituáció nyelvét, hogy a társalgás résztvevői ismerik-e egymás nyelvét, illetve hogy milyen társadalmi szerepet töltenek épp be.

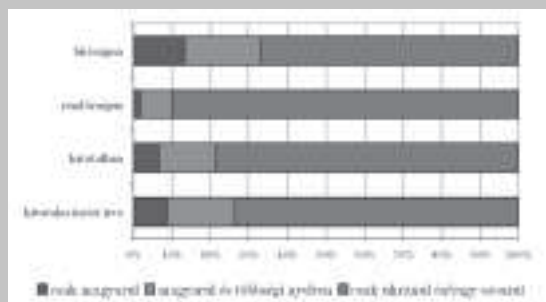
Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása a családban



Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása a közéleti színtereken (N=144)



Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása hivatalos színtereken



Minél kevesebb szituációban használható egy kisebbségi nyelv, annál kevésbé teljesül a Bevezetőben említett második feltétel (szükség van helyzetekre, ahol a nyelvet használni lehet), s annál kisebb ennek a nyelvnek a gyakorlati értéke, hasznossága és hasznosíthatósága. Azokban a közösségekben pedig, melyekben a kisebbségi nyelv fokozatosan visszaszorul, és egy idő után már csak családi körben használható, óhatatlanul bekövetkezik a nyelvcsere. Ezt igazolja például az ausztriai Felsőőrben (Oberwart, Burgenland) élő magyarok esete.

Egy-egy kisebbségi nyelv értékét, presztízsét jelentősen emelheti, ha nemcsak a magánszférában használható, hanem a hivatali és közéletben is. A magyar nyelv Kárpátalján széles körben használható. A családon és az egyházhoz kapcsolódó nyelvhasználati színtereken kívül száznál több iskolában, szakiskolákban és felsőoktatási intézményekben is használatos tannyelvként; újságok, szépirodalmi művek jelennek meg magyarul, rádió- és televízióadások készülnek magyarul; tudományos előadásokat tartanak magyarul Kárpátalján, s ezek eredményei nyomtatásban is megjelenhetnek. Vagyis a magyar nyelv Kárpátalján számos funkciót tölt be.

Az is jelentősen hozzájárulhat a nyelv presztízsének emeléséhez, ha nemcsak szóban, hanem írásban is megjelenhet. Ha egy-egy régióban, városban a magyar nyelv megjelenik a köztéri feliratokon, reklámokban, az intézmények névtábláin, ha többnyelvűek az utcanév-táblák, az mind hozzájárulhat ahhoz, hogy az adott kisebbség otthon érezze magát szülőföldjén.

A kétnyelvűség fenntartásához és a kisebbségi nyelv fennmaradásához, azaz a nyelvmegtartáshoz elengedhetetlen az is, hogy legyen alkalom, lehetőség és jog ahhoz is, hogy a magyar nyelvet minél szélesebb körben, minél több funkcióban használni lehessen Kárpátalján.

Mert hiába vagyunk kétnyelvűek, ha otthonaink falai közül kilépve azt tapasztaljuk: a magyar nyelv szinte sehol sem, vagy csak nagyon korlátozott funkciókban használható. A kárpátaljai magyarság célja nem az, hogy csak szakrális célokra, ünnepi alkalmakra tartsa meg a nyelvét, hanem az, hogy minél több helyzetben használni tudja. Mert a nyelvet csak és kizárólag az tartja fenn, ha használják. Az a nyelv, melynek nincsenek anyanyelvi beszélői, melyen senki sem beszél, legyen akármilyen nagy múltú, hordozhat bármekkora kulturális értéket (lásd a latin példáját), mégis csak holt nyelv.

Ha használhatjuk anyanyelvünket, ha annak van gyakorlati, reális értéke, akkor fenntartható a kétnyelvűség. Ha azonban a nyelv már nem hasz-

A következő két interjúrészlet olyan családokban készült beszélgetésből származik, ahol nem csupán magyarul beszélnek.

KUTATÓ: – Itthon milyen nyelven tetszenek beszélgetni?

ADATKÖZLŐ: – Mikor hogy.

KUTATÓ: – A gyerekek?

ADATKÖZLŐ: – Gyerekekkel magyarul, de néha van, hogy ukránul is.

KUTATÓ: – Férjével inkább ukránul?

ADATKÖZLŐ: – Inkább ukránul, de van, hogy szólok hozzá magyarul is.

Nézzük a másik idézetet!

ADATKÖZLŐ: – A beszédet azt nem hagytuk el, a családban az megvan a magyar beszéd. Az unokáimat is tanítottam magyarul. Én ezt ki is kötöttem: „Ha jöttök, nem bánom, de nékem beszélni kell tudjatok magyarul!” Mind a négy unokám tud magyarul, és igyekszek is arra, hogy... Már a menyem is azért sokat ért, majdnem mindent, lehet mondani. De beszélni nem nagyon beszél.

Természetesen ezek az emberek nem azért használják a családon belül az államnyelvet is, mert rossz magyarok lennének, hanem mert a család nyelvileg és nemzetiségileg vegyes, illetve a településen belül a magyarok aránya nagyon alacsony, és előrehaladott a nyelvcsere folyamata.



A gyertyánligeti iskola magyar tan nyelvű osztálya: a nyelvcsere átértékelt közösség legfiatalabb generációi az iskolában sajátítják el nagyszüleik anyanyelvét.

nos, ha gyakorlati célokra, kommunikációs funkciók ellátására nem alkalmas, akkor a kétnyelvűség fokozatosan egynyelvűséggé változik, mégpedig a többség nyelvén. Ahogyan a jó háziasszony egy idő után kiselejtezi azokat a ruhadarabokat, konyhai eszközöket, amelyek már semmire sem jók,



Kétnyelvű meghívó és egyben belépőjegy a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház Don Quijote c. előadására. A színház a magyar nyelvű színpálya elismert műhelyévé vált.

melyeket már semmire sem használ, a nyelvet éltező közösségek is elhagyják azt a nyelvet, amelynek nincs gyakorlati értéke. A nyelv használhatósága tehát jelentősen növeli a nyelv értékét, presztízsét.



Helyi magyar írók, költők műveiből.

A világszerte ismert magyar származású kutató, Susan Gal (Gál Zsuzsa) burgenlandi magyarok nyelvcserejét leíró munkájából idézünk:

„A táblázat egy implikációs skálát mutat, amit megfigyelések és azokat követő szisztematikus rákérdezés alapján állítottam össze. Függetlenül a beszélők vannak feltüntetve, nagyjából életkor szerint, vízszintesen pedig a beszédpartnerek, kategóriák szerint, például: a beszélők szülei, gyerekei, hivatalnokok. Így leolvasható a táblázatról, hogy melyik nyelvet használja valaki melyik beszédpartnerrel. Megfigyelhetjük, hogy minél fiatalabb a beszélő, annál több beszédpartnerrel használja a németet. De a beszédpartnereket is sorrendbe lehet állítani. Az a kategória, ami szimbolikusan a német világhoz kötődik, inkább a jobb oldalon látható. Ezekkel a beszédpartnerekkel többen beszélnek németül. Fontos, hogy a református istentisztelet áll legmesszebb a német világtól. Ha most ezt a képet nem csak életkor szerinti leírásnak tekintjük, hanem elfogadjuk, hogy az öregek nyelvhasználata régebbi mintát követ a fiatalokénál, ahogy ezt a nyelvre vonatkozó történelmi adatok sugallják, akkor a táblázat világosan bemutatja, hogyan jött használatba a német nyelv fokozatosan és szituáció szerint; hogyan szorítja ki a magyart, szinte szabályszerűen.” Susan Gal: *Mi a nyelvcsere és hogyan történik?* *Regio* 1991/1: 66–76.

Felsőőri férfiak és nők nyelvválasztása

Beszélő- kor	Élet- kor	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
A	14	H	GH		G	G	G			G		G
B	19	H	GH		G	G	G			G		G
C	17	H	GH		G	G	G			G		G
D	25	H	GH	GH	GH	G	G	G	G	G		G
E	27	H	H		GH	G	G			G		G
F	28	H	H		GH	G	G			G		G
G	42		H		GH	G	G	G	G	G		G
H	17	H	H		H	GH	G			G		G
I	29	H	H	H	H	GH	G	G	G	G		G
J	19	H	H		H	GH	GH			G		G
K	22	H	H		H	GH	GH			G		G
L	23	H	H		H	GH	H		GH	G		G
M	46	H	H		H	GH			GH	G	G	G
N	52	H	H	H	GH	H			GH	G	G	G
O	62	H	H	H	H	H	H	GH	GH	GH	G	G
P	48	H	H	H	H	H	H	GH	GH	GH		G
Q	62	H	H		H	H	H	H		GH		G
R	64	H	H	H	H	H	H	H	GH	GH		G
S	43	H	H		H	H	H	H	G	H		G
T	19	H	H	H	H	H	H	H	GH	H		G
U	43	H	H	H	H	H	H	H	GH	H		H
V	63	H	GH		H	H	H	H	GH	H		G
W	54	H	H		H	H	H	H	H	H		G
X	56	H	H	H	H	H	H	H	H	H		G
Y	67	H	H	H	H	H	H	H	H	H	GH	G
Z	63	H	H		H	H	H	H	H	G	GH	G
A1	74	H	H		H	H	H	H	H	H	GH	H
B1	54	H	H		H	H	H	H	H	H	GH	H
C1	63	H	H	H	H	H	H	H	H	H	GH	H
D1	78	G	H		H	H	H	H	H	H		H
E1	64	H	H		H	H	H	H	H	H	H	H
F1	29	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H

Az adatok interjúkból származnak. Az üres helyek hiányzó adatokat jelölnek ott, ahol a kérdés irreleváns (pl. egy 14 éves adatközlőnek még nincs házastársa).

Beszédpartnerek: 1. Isten, 2. nagyszülők és a velük egyidősek, 3. feketepiaci kapcsolatok, 4. szülők és a velük egyidősek, 5. barátok (kollégák), azonos korú szomszédok, 6. testvérek, 7. házastárs, 8. gyerekek és a velük azonos korúak, 9. állami tisztviselők, 10. unokák és a velük azonos korúak, 11. orvos.

Stability = 97%. Beszélők száma = 32 (férfiak és nők). G = német, H = magyar.



Magyar nyelvű lapok, folyóiratok Kárpátalján.

Péntek János kolozsvári nyelvészprofesszor szerint fontos feladat „annak felismertetése, hogy a nyelv nem önmagában, szimbolikusan nagy érték, hanem mindennapi használatában, eszköz voltában is.” Péntek János: *Dinamikus nyelvi folyamatok és az identitás. Pro Minoritate* 2007/Tavaszi: 53–62.

„A cél az, hogy az utódállamok magyarjai többségének biztosítva legyen, hogy életük java részét anyanyelvükön élhessék meg – munkában, közéletben, szórakozásban – anélkül, hogy életpályájuk megcsönkulna, előmenetelük csorbát szenvedne; s hogy ugyanez leszármazottainak is biztosíttassék, magyar nyelvű oktatással az óvodától a doktorátusig”. Ankerl Géza: *A Kárpát-medence nyelvterületeinek fenntartása. Nyugati példák és nemzetközi jogi eszközök. Magyar Szemle* 1993, 2, 9: 906–919.

Újabbán bebizonyosodott, hogy többnyelvű környezetben a kétnyelvű feliratoknak, az anyanyelvnek a környezetben való írásos megjelenésének a gyermeki nyelvelsajátításban, illetve az olvasás és írás megtanulásában is lényeges szerepe van. A kétnyelvű feliratok segítik az államnyelv elsajátítását is: ha az emberek nap mint nap láthatják például a kétnyelvű feliratokon, hogy a járási tanács ukránul *районна рада*, az üzlet *крамниця*, az ügyészség *прокуратура*, az adóügyi felügyelőség pedig *податкова інспекція*, nagyobb eséllyel sajátítják el ezeket a kifejezéseket, mintha csak ukránul látják ezeket a kiírásokat.

Lengyel Zsolt egyik tanulmányában erre hívja fel a figyelmet: „alig van olyan földrajzi pontja Magyarországnak, ahol az írás-olvasás első leckéit ne az utcán kapná meg a gyerek. A



környezeti vizuális kultúra – szoros összefüggésben az előző megállapítással – többnyelvű társadalom esetében nem tekinthető pusztán nyelvjogi kérdésnek. A gyermeknek a családban elsajátított nyelvvvel nemcsak a családon belül kell találkoznia, hanem a mikrokörnyezetben is. Ez pl. azt kell, hogy jelentse, hogy a kétnyelvű kiírások, feliratok nemcsak 'százalék' kérdése: nemcsak akkor kell kétnyelvű feliratokat szerepeltetni, ha a lakosság egy bizonyos százaléka ezt indokoltta teszi nyelvpolitikailag.” Lengyel Zsolt: Nyelvelsajátítás, nyelvi fejlődés és a nyelvi környezet. In: Lanstyák István és Vančóné Kremmer Ildikó szerk., *Nyelvészetéről változtatás. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*, 121–152. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda, 2005. 149. old.



Magyar nyelven megjelentetett tudományos kiadványok.

A nyelvválasztást befolyásoló egyéb tényezők

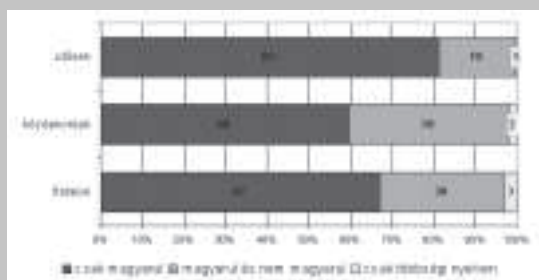
A nyelvhasználati szintér, illetve a kommunikációs helyzet formalitásának foka mellett számos egyéb tényező is befolyásolja, hogy a beszélő az adott helyzetben melyik nyelvet választja. Az egyéni választási stratégiákra hatással lehet például a *nyelvtudás*: ha valaki egyáltalán nem képes megszólalni egy nyelven, az nyilván elkerüli az olyan helyzeteket, amikor ezt a nyelvet kell(ene) használnia. Befolyásolhatja a nyelvválasztást a beszélőnek a *nyelvekhez fűződő viszonya*: ha valaki negatívan viszonyul egy nyelvhez, nyilván minden választási helyzetben előnyben részesíti azt a nyelvet, melyhez pozitív élmények kötik. Egy nyelvűek, *más nyelvűek jelenléte* is arra készítheti a társalgás résztvevőit, hogy azt a nyelvet válasszák, amelyet mindenki ért. Előfordulhat, hogy a társalgás *témája* is meghatározza a választást; például ha az egyik nyelv tipikusan kapcsolódik ehhez a témához (esetleg a munkáról, munkahelyi eseményekről a többségi nyelven szokott beszélgetni az adott személy, de szerelmet vallani csak anyanyelvén tud).

A fentiek mellett meghatározóak lehetnek a nyelvválasztásban a beszélők szociológiai jellemzői is. 593 felnőtt (18 éven felüli) kárpátaljai magyar körében elvégzett kérdőíves vizsgálatunk szerint a *kor* például úgy befolyásolja a kárpátaljai magyarok nyelvválasztását, hogy minél idősebb valaki, annál valószínűbb, hogy azokban a helyzetekben, amikor a többségi nyelvet kell használni, nem az ukrán, hanem az orosz nyelvet választja, és fordítva: a fiatalabbak körében ilyen helyzetekben gyakoribb az ukrán előfordulása, mint az oroszé. Ennek oka nyilván az, hogy az idősebb generáció tagjai az iskolában, hadseregben, munkahelyen a Szovjetunióban a „nemzetek közötti érintkezés nyelve”-ként használt oroszot sajátították el, a fiatalabbak viszont már nem tanultak oroszul az iskolában.

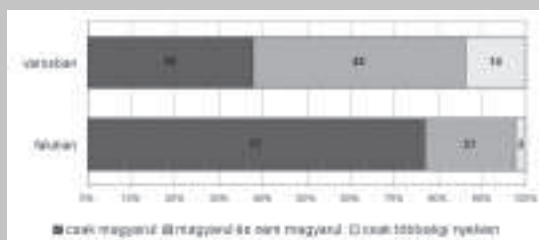
Az életkor összefüggést mutat az újságolvasás nyelvével is: a 60 évnél idősebbek körében a legmagasabb azok aránya, akik csak magyarul olvassák a sajtót. A középkorúak között vannak viszont a legtöbben azok, akik anyanyelvük mellett többségi nyelven is olvasnak lapokat.

Az, hogy valaki faluban vagy épp városban él, szintén befolyásolhatja a nyelvválasztást. A városban élők körében lényegesen többen beszélnek többségi nyelven (vagy ezen a nyelven is) a szomszédokkal, mint a falvakban lakók.

Az újságolvasás nyelve életkor szerinti bontásban

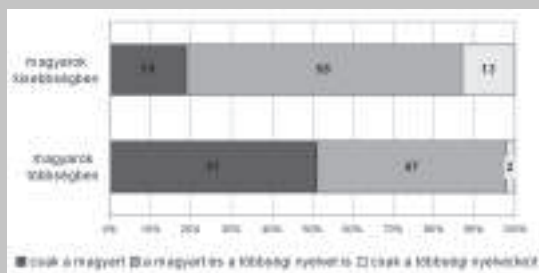


A szomszédokkal való érintkezés nyelve faluban és városban



Az sem mindegy, hogy mekkora az adott településen a magyarok aránya. Vizsgálatunk is igazolja, hogy azokon a településeken, ahol a magyarok lokálisan abszolút többséget alkotnak, jóval nagyobb arányban és több helyzetben használatos a magyar nyelv, mint ott, ahol a magyarok a helység összlakosságának kisebb részét teszik ki.

Nyelvválasztás a boltban magyar és nem magyar többségű településeken

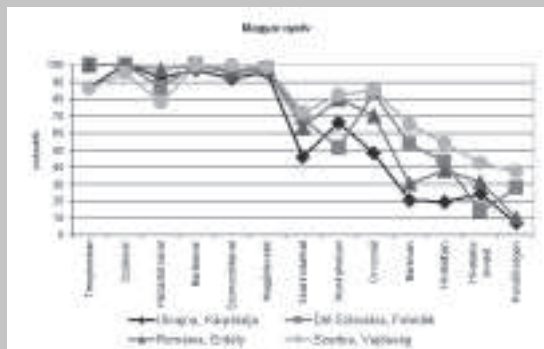


A nyelvek használata közötti ahhoz hasonló elrendeződés, amelyet a fentiekben bemutatunk, természetesen nem kizárólag kárpátaljai magyar sajátosság. A régiókban tapasztalt helyzethez hasonló módon oszlik meg a magyar és a többségi nyelv használata más országok őshonos magyar kisebbségei körében is. Egy 1996-os, azonos szempontok szerint végzett vizsgálat során négy országban (Románia, Szlovákia, Szerbia és Ukrajna) több száz magyar válaszolt arra a kérdésre,

hogy milyen nyelvet vagy nyelveket használ az adott szituációban.

Az alábbi ábrán azt tüntettük fel, hogy a válaszadók hány százaléka használja a magyar nyelvet a megadott helyzetekben. A templomban és a családban szinte mindenki magyarul beszél mindegyik régióban, de a lakásból kilépve egyre kevesebben használják a magyart.

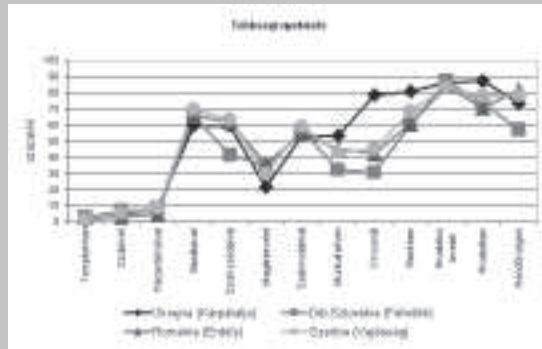
Nézzük meg a következő ábrát is, ahol a többségi nyelv(ek) használatát mutatjuk be! A családban alacsony, a nyilvános helyzetek-



A magyar nyelvet (is) használók aránya négy ország magyar lakossága körében

ben ellenben mind a négy országban magas az államnyelv használati aránya.

Ha egymás mellett szemléljük az ábrákat, észrevehetjük, hogy valamennyi régióban azonos szintereken csökken a magyar nyelv használati aránya, és ezzel párhuzamosan emelkedik a többségi nyelv. Azt is megfigyelhetjük, hogy minél távolabb kerülünk a privát szférától és közeledünk a formális nyelvhasználati szinterek felé, úgy emelkedik az államnyelv használatát jelző görbe és esik a magyar nyelvet jelölő.



A többségi nyelvet (is) használók aránya négy ország magyar lakossága körében

A kétnyelvűség lehetséges következményeiről és típusairól

A nemzetiségileg és nyelvileg heterogén környezetben kisebbségként élő közösségek előtt rendszerint három út áll: az integráció, az asszimiláció, esetleg a szegregáció.

Integráció: egy adott társadalmi-politikai egységbe (pl. egy államszerkezetbe) való beilleszkedés, a sajátos etnográfiai, kulturális, nyelvi jellemzők megőrzése mellett.

Asszimiláció: a megkülönböztető nyelvi, néprajzi, kulturális jellemzők eltűnése, a hagyományos anyagi és nem anyagi kultúra elemeinek elvesztése, egy meghatározott etnikai csoporthoz való tartozás (kötődés) feladása, ill. ezzel párhuzamosan olyan vonások kiépítése, amelyek egy másik kultúrát jellemeznek. Az új vonások a régiók helyébe lépnek, és egyben jelentkezik a másik (rendszerint többségi) kultúrához való kötődés érzése is. A folyamat tehát leválás és csatlakozás is egy időben.

Szegregáció: egy közösség elszigetelése/elszigetelődése, elzárása/elzáródása az adott társadalom egészében zajló folyamatoktól.

Az integrációnak szükséges eszköze a kétnyelvűség: a többségi nyelv ismerete biztosítja a teljes körű részvétel lehetőségét a társadalmi életben, az anyanyelv megőrzése pedig a saját identitás és kultúra megtartását biztosítja.

Az asszimiláció folyamatában is szükséges a kétnyelvűség, ám itt csak átmeneti jelenséggént. Addig van rá szükség, amíg a kisebbségi közösség fokozatosan átáll az új, többségi egynyelvűsége, általában átvéve az új kultúrát és identitást is (esetleg megtartva korábbi identitásának és kultúrájának néhány marginális elemét). A nyelvi asszimiláció (beolvadás) végállomása a nyelvcsere (vagy a nyelvhalál).

A szegregációhoz nincs szükség kétnyelvűsége. A csak anyanyelvi egynyelvűség azonban nem teszi lehetővé sem a horizontális, sem a vertikális mobilitást, mintegy bezárja az egyént saját kis közösségébe.

A kárpátaljai magyar kisebbségi közösség számára az integráció a járható út, ami azt jelenti, hogy szükségünk van a kétnyelvűsége.

Azonban az olyan integráció, melynek során a kisebbségi csoport megtartja nyelvét és kultúráját, sajnos nem mindegyik kétnyelvűségi típus mellett valószínűsíthető meg. A kétnyelvűségnek ugyanis számos típusa van. Mindegyik típus áttekintésére itt nincs mód, csak a szempontunkból lényegeseket emeljük ki.

A kétnyelvű közösségek nyelveihez fűződő társadalmi viszony alapján meg szokták különböztetni a

- van-e jogunk magyarul fordulni egy-egy hivatalhoz?
- kiírhatjuk-e magyarul is üzletünk, vállalkozásunk nevét?
- reklámozhatjuk-e magyar nyelven cégünk szolgáltatásait?
- kihirdetheti-e magyarul is határozatait egy magyarok lakta település önkormányzata?
- valóban nyelvében él-e a nemzet?
- milyen összefüggés van a kárpátjai magyarok anyanyelve és nemzeti azonosságtudata között?

ISBN 978-963-508-582-8



A nyelvészek ma már sokat tudnak arról, milyen alapvető demográfiai mutatókkal jellemezhető a Kárpát-medencei magyarság; konkrét adataik vannak a határon túli magyar nyelvváltozatok jellemzőiről; pontos ismeretekkel rendelkeznek arról, milyen nyelvi jogi helyzetben használatos a magyar nyelv az egyes régiókban; szakmailag megalapozott, saját kutatási eredményekkel is alátámasztható tanácsokkal tudnak szolgálni a kétnyelvűségről és annak hatásairól, a tannyelv-választásról, illetve ennek lehetséges következményeiről stb. Ám ezek a kutatási eredmények és ismeretek csak nehezen (vagy gyakran egyáltalán nem) jutnak el azokhoz, akik mindebből profitálhatnának.

Célunk, hogy a magyar nyelv kárpátaljai változatai kapcsán az elmúlt másfél évtizedben felhalmozott tudományos kutatási eredményeket tájékoztató és ismeretterjesztő szándékkal és formában egyetlen kötetben foglaljuk össze. Munkánk mindezen ismereteket szándéka szerint röviden, könnyen értelmezhető és áttekinthető módon, a nyelvészeti szakképzettséggel nem rendelkező művelt olvasót célközönségként tekintve mutatja be. Könyvünk egyfajta segédkönyve kíván lenni azoknak a szülőknek, akik tanácstalanok abban, milyen tannyelvű iskolát válasszanak gyermekük számára; azoknak a pedagógusoknak (s nem csak a nyelv szakosoknak), akik nap mint nap találkoznak a kétnyelvűség hatásaival tanítványaik nyelvi produkcióiban; azoknak a köztisztviselőknek (polgármestereknek, önkormányzati képviselőknek, helyi politikusoknak), akik egy-egy hivatalos határozat megszövegezése vagy közzététele előtt nem tudják eldönteni, kihirdethetik-e magyarul döntésüket; azon vállalkozóknak, üzletembereknek, akik szeretnék magyarul is kiírni üzletük nevét, hirdetni árukínálatukat és szolgáltatásaikat, megkötni szerződéseiket, ám nem tudják, van-e erre jogi lehetőségük; azon helyi politikusoknak, döntéshozóknak, akik nem tájékozottak a nyelvi emberi jogok területén. Ajánljuk továbbá könyvünket mindazoknak, akik érdeklődnek a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok, a Kárpátalján élő magyarok iránt.

